آشنایی با سازهای ایرانی (بخش اول)

نجوای نی نوازش تار

مشعل| موسیقی ایرانی را به این شرط که هم ساز و هم نغمه‌هایش ایرانی باشد، می‌توان به دوبخش بزرگ موسیقی مقامی و موسیقی ردیف دستگاهی دسته‌بندی کرد. البته در بسیاری از متون از موسیقی مقامی به موسیقی نواحی ایران نیز تعبیر شده است و برخی کارشناسان نیز از موسیقی «مقامی» یا «نواحی» به موسیقی «محلی» نیز تعبیر کرده‌اند، آنچه مسلم است، موسیقی ایرانی به دو شرطی که ذکر شد، به دوبخش و دو دسته کلی تقسیم می‌شود: موسیقی «مقامی» ویژگی‌ها و ساختار خاص خود را دارد، برای نمونه می‌توان به موسیقی مقامی شرق خراسان، مازندران، لرستان و ... اشاره کرد، اما بخش نخست معرفی سازهای ایرانی به معرفی سازهای موسیقی ردیف دستگاهی اختصاص دارد. موسیقی که به عنوان یک فرم کلی تر از موسیقی ایرانی، دارای شمولیت و سیطره کشوری است و گاهی از آن به موسیقی شهری نیز تعبیر می‌شود. در همین زمینه می‌توان موسیقی ردیف دستگاهی را به زبان فارسی به عنوان زبان رسمی همه ایرانیان تشبیه کرد و موسیقی مقامی را نیز در حکم زبان‌های منطقه‌ای و محلی انواع اقوام ایرانی دانست.

کمانچه

کمان بر دل کشیدن

ساز کمانچه، یکی از پرکاربردترین و تنها ساز کششی از کسترهای موسیقی ایرانی است. اصولا ترکیب نوای یک ساز کششی و زخمه، ترکیب دل نشینی می‌شود و از همین رو سال‌هاست موسیقی ایرانی را با تار و کمانچه می‌شناسند. ساختار منحصر به فرد، امکان بالای اجرای انواع پرده‌ها از سوی نوازنده و تولن بیان حالات مختلف موسیقی ردیف دستگاهی سبب شده است که این ساز از آغاز دهه پنجاه و به ویژه در دهه‌های شصت و هفتاد و هشتاد از محجور بودن در آمده و به جایگاه پیشین خود یعنی پیش از ورود ساز ویلون به ایران برسد. کاسه طنینی این ساز تقریبا کره‌ای شکل و تو خالی است. سطح بالایی آن باز است که روی آن پوست می‌کشند و خرک را روی آن نصب می‌کنند. آرشه یا کمانه یا کمان میله‌ای است چوبی که کمی هم منحنی و دسته‌ای از موی دم اسب به دو سر آن وصل شده است. موی‌های آرشه کشیده و محکم نیست و هنگام نوازندگی با انگشت‌های دست راست نوازنده به میزان کشیدگی مطلوب می‌رسد. البته چنانچه در شماره دیگری از معرفی سازهای ایرانی خواهیم گفت، این ساز اشکال مقامی نیز در لرستان، آذربایجان و خراسان شمالی دارد و نوع لرستانی آن به کمانچه پشت باز معروف است.

سنتور

شفاف مثل رودی از صدای خوش

فرهنگ دهخدا سنتور را این گونه معرفی کرده است «از سازهای ایرانی به شکل ذوزنقه که دارای سیم‌های بسیاری است و با دو زخمه چوبی نواخته می‌شود. رایج‌ترین نوع سنتور (۹ خرکی) دارای ۷۲ سیم است که به دسته‌های ۴ تایی و در ۱۸ دسته تقسیم می‌شود». این ساز را می‌توان سازی دانست که در کنار سه تار، بیشترین نوازنده را دارد. سنتور را بسیاری از علاقه مندان به موسیقی دوست دارند. صدای شفاف و آسانی نسبی در آغاز صدادهی آن برای نوآموزان، از دلایل اصلی توجه به ساز سنتور است. معمولا دو شیوه اصلی برای نواختن این ساز وجود دارد که از نظر صدادهی، تفاوت‌های زیادی دارند. شیوه نوازندگی بدون نمد و با نمد. نمد سنتور تکه‌ای که روی مضراب سنتور چسبانده می‌شود و صدای آن را از نظر سونوریته به صدای پیانوشبیه تر می کند، اما شیوه نواختن بدون نمد آن به صدای سنتور ایرانی و سنتی تر نزدیک تر است. در سه دهه گذشته و با حضور آهنگسازانی چون پرویز مشکاتیان و فرامرز پایور که خود از نوازندگان چیره دست و صاحب سبک این ساز بودند، سنتور در ارکسترهای ایرانی جلوه بیشتری پیدا کرده است. از نوازندگان مطرح این ساز می‌توان به حبیب سماعی، فرامرز پایور، پرویز مشکاتیان، رضا ورزنده، فضل‌الله توکل، پشنگ کامکار، اردوان کامکار و مجید کیانی اشاره کرد.

بربط

سبک بال چون آواز قو

ساز بربط نام‌های دیگری چون «عود» و «رود» نیز دارد و اساسا باید گفت بربط، از یک دوره صد ساله مهجوریت پس از ظهور نوازنده‌ای چون منصور نریمان دوباره پای به عرصه موسیقی ردیف دستگاهی گذاشت. بربط را تقریبا در همه خاورمیانه و شمال آفریقا می‌نوازند و در کشورهای مختلف شکل‌های مختلفی نیز دارد، اما اصالت این ساز ایرانی است و در متون دوره میانه به اشکال مختلف از آن نام برده شده است. هم اکنون ساز عود در کشورهایی چون سوریه، ترکیه، مصر و بسیاری کشورهای عربی یک ساز ملی محسوب می‌شود. صدای بم و لطیف آن، همراه با امکان بسیار وسیع صوتی برای اجرای ملودی‌های گسترده تر به بربط جلوه ای دیگر داده است. خیلی از پژوهشگران این ساز را نیای ساز گیتار می‌دانند و معتقد هستند که گیتار تغییر شکل یافته ساز بربط ایرانی بوده است و از شمال آفریقا و شام به اسپانیا و اروپای شرقی راه یافته است. از نوازندگان برجسته بربط که بتوانند دوباره این ساز را در موسیقی ایرانی و ارکسترهای سازهای ایرانی جا بیندازند و نوازندگی کنند، می‌توان از منصور نریمان، حسین بهروزی نیا، محمد فیروزی، جمال جهانشاد، عبدالوهاب شهیدی، ارسلان کامکار و مجید ناظم پور نام برد.

سه تار

کم صدا، اما پر طنین

ساز سه تار همیشه ساز خلوت اهل دل بوده است. از آنجا که ساختار و پرده بندی ساز سه تار شباهت با ساز تار دارد، معمولا نوازندگان تار دستی هم بر سه تار دارند، اما این دو ساز از نظر شخصیت صوتی و رنگ آمیزی صوتی دو ساز کاملا جدای از یکدیگر هستند. موج نخست توجه به سه تار با درویش خان در دوره پهلوی اول و اواخر قاجار آغاز می‌شود و آغاز دوم شنیدن صدای سه تار نزد علاقه‌مندان به موسیقی را می‌توان با نوازندگی مرحوم احمد عبادی در رادیو دانست. محمدرضا لطفی و حسین علیزاده نیز سهم بسزایی در شناساندن صدای سه تار به مخاطبان موسیقی ایرانی داشتند البته نمی‌توان از عده ۶۰ و ساز مرحوم جلال ذوالفنون چشم پوشی کرد. این نوازنده سه تار با رویکرد خاص خود در نوازندگی و آهنگسازی و استفاده گروهی از سه تار که از نمادهای بارز آن البوم گل صدبرگ با صدای شهرام ناظری و البوم پرند با تکنوازی خود ذوالفنون اشاره کرد. از نوازندگان برجسته این ساز می‌توان به، درویش خان، یوسف فروتن، سعی هرمزی، حسین علیزاده، محمدرضا لطفی و جلال ذوالفنون اشاره کرد.

تنبک

تنها ساز کوبه ای موسیقی ردیف دستگاهی

ساز تنبک، به نوعی تنها ساز کوبه ای و غیر ملودیک موسیقی ایرانی است. هر چند سازهایی چون دایره و دف و انواع دمام و سازهایی چون تاس و نقاره و کوزه، امروزه در ارکسترهای موسیقی ایرانی وجود دارد و استفاده می‌شود، اما ساز کوبه‌ای موسیقی ردیف دستگاهی تنبک است که گاهی بدان تمبک نیز گفته می‌شود. سازهایی که در کنار تنبک از آنها نام برده شد، عموما به عنوان سازهای کوبه ای همراهی کننده با سازهای ملودیک موسیقی ایرانی در ۵۰ سال گذشته و بر گرفته از موسیقی مقامی نواحی ایران در موسیقی دستگاهی جایگاهی پیدا کردند که در بخش دوم از معرفی سازهای ایرانی به آن خواهیم پرداخت. ساز تنبک در تحول و تطورهای یک صد سال اخیر به دلیل امکانات بالا و تکنیک‌های زیاد و متنوع نوازندگی آن توانسته است با هر شرایطی خودش را وفق دهد و پای ثابت همه نوع ارکسترهای موسیقی ایرانی باقی بماند. امروزه نوازندگان چیره دست ساز تنبک دستی، دف و اکثر سازهای کوبه ای استفاده شده در موسیقی ردیف دستگاهی ایران را دارند. از نوازندگان برجسته این ساز می‌توان به حسین تهرانی، بهمن رجبی، کامبیز گنجه‌ای، محمد قوی حلیم، مرتضی اعیان، جهانگیر ملک، همایون شجریان، ناصر فرهنگ فر، محمود فرهمند و نوید افقه اشاره کرد.

تار

پای ثابت اجرای موسیقی ایرانی

بنابروایتی، تار را شاه سازهای ایرانی می‌دانند. البته بیراه هم نگفته‌اند چون ساز تار به دلیل پرده‌بندی‌های زیادی که دارد، توانایی‌اش در اجرای ظرایف موسیقی ردیف دستگاهی بسیار بالاست. صدای خوش و خاص آن دل‌های زیادی را تسخیر کرده است. کمتر اثری در موسیقی ایرانی است که صدای تار از آن به گوش نرسد و کمتر ارکستر ایرانی را می‌توان نام برد که تار در آن نقشی نداشته باشد. ساز تار، شش سیم دارد که نوازنده با مضرابی از جنس برنج یا ضربه‌های منظم، آن را می‌نوازد. در ساخت کاسه طنینی این ساز، معمولا از چوب درخت توت استفاده می‌شود. روی کاسه و نقاره پوستی کشیده می‌شود که شفافیت، زیبایی و عمق صدای تار مدیون این پوست است. همه خاندان آقا علی اکبر خان فراهانی، شامل میرزا عبدالله، میرزا حسینقلی، علی اکبرخان شهنازی، عبدالحسین شهنازی از نوازندگان چیره دست تار بوده‌اند، همچنین از نوازندگان نامدار و صاحب سبک دیگر این ساز می‌توان به درویش خان، مرتضی نی داوود، جلیل شهناز، فرهنگ شریف، هوشنگ ظریف، حسین علیزاده، محمدرضا لطفی، داریوش طلایی و کیوان ساکت اشاره کرد.

نی

از دل برآمدن و بر دل نشستن

خیلی از مردم شناسان و محققان موسیقی معتقدند که ساز نی نه تنها قدیمی ترین ساز ایران، بلکه قدیمی ترین ساز جهان است البته بعد از سازهای کوبه ای. نی‌ها در جهان و ایران انواع بسیار زیادی دارند که اگر فقط برخی از نی‌های ایرانی را معرفی کنیم، چندین صفحه مجله را به خود اختصاص می‌دهد. اگر به موسیقی ایرانی هم علاقه مند نباشید، بعید است که صدای نی شما را جذب نکرده باشد. این ویژگی ذاتی ساز نی است. نی ایرانی با اجرای تنها دو نت می‌تواند شنونده را جذب خود کند و گوش نوازی اش را به رخ همگان بکشد. نی هفت بندی که در موسیقی ردیف دستگاهی می‌شود، از سازهای بادی گهن و از جنس گیاه نی است که طول آن از شش گره و هفت بند تشکیل شده، به همین دلیل به آن نی هفت بند می‌گویند. هنگام نواختن، هوا از دهانه نی وارد می‌شود و با انگشت گذاری بر سوراخ‌ها و با تغییر فشار هوا صداهای مختلف به وجود می‌آید. وسعت معمول صدای نی حدود دو اکتاو و نیم است. از نوازندگان مطرح نی می‌توان به حسن کسایی، عبدالنقی افشارنیا، محمدعلی کیانی نژاد، جلیل عندلیبی، حسن ناهید، محمد موسوی و حسین یاوری اشاره کرد.